

YERLİ VE YABANCI ANSİKLOPEDİLERDE ZİYA GÖKALP

Ayşenur ÖKTEN

Bu çalışmanın hazırlanmasında yerli ve yabancı toplam 71 kaynak gözden geçirildi. Kaynaklarda Ziya Gökalp'in işlenişini gerek biçimdeki, gerek özdeki farklılıkları vurgulayarak yorumlamaya çalıştım. Gökalp'in adının yazılışında, kaynakta kendisinin edebiyatçı, politikacı, ya da düşünür - sosyolog yönüne ağırlık verilmesinde, yaşamındaki çeşitli olayların belirtilmesinde ortak noktalar bulmaya ve bir ölçüde kaynaklarda Ziya Gökalp konusundaki değişik tavrı alışları belirlemeye çalıştım.

BÖLÜM I

YERLİ KAYNAKLAR

Ziya Gökalp, taranmış olan 32 yerli kaynağın 9 u dışında tümünde yer alıyor. Söz konusu olan 9 yerli kaynaktan üçü nitelikleri yönünden Gökalp'a yer vermemişler. Bunlar: Coğrafi özellikteki, Hayat Mecmuası'nın eki olarak çıkıp sonradan toplanarak ansiklopedi haline getirilmiş olan Türkiye Ansiklopedisi, Tarihimiz'de ilk'ler ve ünlü kişilerin biyografisini veren Türkiye Teracimî Ahvâl Ansiklopedisi (1). İslâm Ansiklopedisi'nin «G» harfinden Gökalp yok, ancak «Z» harfine de gelinmemiş. İstanbul Ansiklopedisi ise henüz «G» harfine de gelmemiş. Dünya

(1) Türkiye Ansiklopedisi (Hayat Mecmuası ilâvesi), 1964.

Yazarları ve Eserleri Ansiklopedisi ve Yirminci Asır Filozoflarında Gökalp'a yer verilmemesinin nedeni böyle bir yapıta katılmasına gerek olmadığı düşüncesi, ya da ihmâl olabilir. Okyanus Ansiklopedik Sözlük'ünde ise Turan, Türkçülük maddeleri ve Türk Edebiyatı bölümü var, fakat Gökalp'a hiç değinilmemiş.

ZİYA GÖKALP'IN YERLİ KAYNAKLARDA ELE ALINIŞI

B biçim Yönünden

Ansiklopedilerde Ziya Gökalp'ı üç türlü aramak gerek: Ziya'dan, Gökalp'dan ve Alp'dan. Çoğu ansiklopedi Gökalp'a göre almış, fakat daha çok eski tarihli ansiklopedilerde küçük adına göre alındığını görüyoruz. Örneğin Hayat Ansiklopedisi (2) «Ziya Gök Alp» diye «Z» harfinde ve soy adını iki ayrı ad gibi yazarak kendisine yer vermiş. İbrahim Alâettin Gövsa'nın yazdığı Meşhur Adamlar Ansiklopedisi'nde (3) de aynı uygulama yapılmış. Türkiye Ansiklopedisi'nde de Ziya Gökalp maddesi «Z» harfinde yer alıyor, fakat soy adı bitişik yazılmış. Tam adı da belirtilmiş. Antolojilerde hep Ziya Gökalp olarak —küçük adı önce yazılmak üzere— geçiyor. Bu antolojilerin bazıları zaten kronolojik sıra izlemiş. Geri kalan tüm yerli kaynaklara Ziya Gökalp soy adına göre alınmış; bu arada yalnızca Türk Ansiklopedisi, Meydan-Larousse, Hayat Ansiklopedisi ve Türkiye Ansiklopedisi tam adını Mehmet Ziya olarak veriyorlar.

İçerik Yönünden

Türk Ansiklopedilerinde Ziya Gökalp genellikle bir Türk düşünürü olarak ele alınıyor. «Düşünür ve yazar» deyimlerine sık sık bir arada rastlıyoruz. Fakat hemen her eserde de düşünür-lüğünün yazarlığından önce geldiği, yazarlığın ve özellikle şairliğin Ziya Gökalp için yalnızca düşüncelerini yaymada seçilmiş bir yöntem olduğuna değiniliyor. Örneğin Meydan-Larousse Ansiklopedisinde Ziya Gökalp'ın sanat anlayışından söz edilirken, Ziya Gökalp'ın şiirlerinin sanat endişesinden uzak, öğretici, eğitici ve telkinci nitelikte olduğu söyleniyor. Ziya Gökalp'ın Yeni

(2) Hayat Ansiklopedisi, Cumhuriyet Müesseseleri, İstanbul 1936, C. 10, s. 4743.

(3) Meşhur Adamlar Ansiklopedisi, İ. Alâettin, İstanbul 1933-1936, C. 4, s. 1599.

Hayat'taki «...halk terbiyesinde de bazı fikirlerin vezin kisvesinde arzedilmesi fena mı olur?...» (4) sözleri aktarılıyor. (5).

Ansiklopedilerin çoğunda Ziya Gökalp'ın yazarlık yönü üzerinde fazla durulmamış. Yalnızca edebiyat antolojileri türündeki eserlerde bu yön önem kazanmış gözüküyor. Gene de Ziya Gökalp'ın yazarlığı, bir sanatçı olarak değil, yazıları etkili olmuş bir düşünce adamı olarak değerlendiriliyor, şiir tekniği ve dili yönünden gösterdiği özellikler ve yenilikler söz konusu ediliyor. Bazı ansiklopedilerde Ziya Gökalp'ın şairliğinin sanat yönünden —az da olsa— değerlendirildiğine rastlıyoruz. Böyle kaynaklarda yapıtları ile şiir dünyasına da yeni bir akım getirdiği, yalın tekniği, arı ve akıcı dili ile çağdaşlarından ayrılarak bir özellik gösterdiği, hatta genç şairleri hece veznini ve arı dili kullanmaya yöneltten bir etkisi olduğu söyleniyor. Şiirlerinin, öğretici niteliklerinin yanısıra, lirik olmaları bakımından da sanat yönünden değersiz olmadığı savunuluyor (6). Ziya Gökalp'ın sanatçı olarak Türk sanatına katkısını şu sözler özetleyebilir: «Tanzimat devrinde Şinasi ile temeli atılan dil ve edebiyat hareketleri, Namık Kemal'le hızlanır, Hâmit'le derinleşir, Halit Ziya ile mükemmelleşir. Fikret'le layikleşen bu hareket, Ziya Gökalp'la: Dilde, mevzu da yepyeni bir serpilme, kendine doğru gelme ve mahalileşme şeklini alır. Bu suretle yeni bir sanat anlayışı meydana geldi. Ve artık güzel Türkçe: bir sanat dili, bir ilim lisanı olmak kudretini göstermeye başladı» (7).

Gökalp'ın şiirlerinde ve aynı zamanda düz yazılarında düşünce ağırlığı yanısıra dile getirilen coşku o denli büyüktür ki, zaman zaman onun bilgin kişiliğini de tehlikeye sokar. Böyle bir tehlikeyi Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu'nun İki Tez Koruması adlı yayınında görüyoruz. Fındıkoğlu'nun Gökalp hakkındaki tez korumasında yöneltilen eleştirilerden biri de bu oluyor. M. Jaeger: «Ziya Gökalp'da birbiriyle çarpışan iki tabiat görülüyor: şair, âlim.» diyor ve birincisinin bilimsel kontrol sorunlarında bilgin

(4) Yeni Hayat, Ziya Gökalp, İkbâl Kitabevi, İstanbul 1941, s. 3 (Önsöz).

(5) Meydan-Larousse Ansiklopedisi, Meydan Yayınevi, İstanbul 1971, C. 5, s. 259.

(6) Cumhuriyet Ansiklopedisi, Arkın Kitabevi, İstanbul 1969, C. 5, s. 1541.

(7) Yeni Hayat, Ziya Gökalp, İkbâl Kitabevi, İstanbul 1941, Ziya Gökalp ve kitapları hakkındaki son bölüm.

Ziya Gökalp'a engel olduğunu ileri sürüyor (8). Gene aynı kişiden Ziya Gökalp'ın Avrupa çevrelerinde şair olarak tanındığını öğreniyoruz (9), ki bunun kanıtını yabancı ansiklopedilerle ilgili bölümde göreceğiz. Gerçi böyle bir savın yanıtını, Gökalp kendi yapıtlarında ve onun hakkında çalışmalar yapanlar veriyorlar. Kendisi Yeni Hayat'ın önsözünde «Şuur devrinde şiir susar, şiir devrinde şuur seyirci kalır. İçinde bulunduğumuz zaman, galiba birinci devreye aittir» diyerek ikisini birbirinden ayırıyor (10). Bu savunuyu Fındıkoğlu'nun Jaeger'e verdiği yanıtta da yinelediğini görüyoruz; Fındıkoğlu aynı zamanda her içtimaiyatçıda bulunan romantikliğin yanısıra Gökalp'ın bir de iş görme, Türk milletini uykudan uyandırma gereksinmesi içinde olduğunu ekliyor (11). Ziya Gökalp'ın bu yönü hemen tüm ansiklopedilerde de en büyük önemi kazanmış. Çeşitli yerlerde kendisinin bir bilim adamı olarak yetenekli olduğundan, Türkiye'de toplumbilime olan katkılarından söz edilmekle birlikte hemen hemen kalıplaşmış diyebileceğim bir anlatımla Gökalp'ın milliyetçilik düşüncelerini aşılması, gençliği harekete getirişi, coşkuyla dolu bir vatansever oluşu tekrarlanıyor. Türk Ocağı ve Darülfünun'da mefkûresi için yaptığı telkinler, bir yol gösterici olarak sevilmiş olması, İttihat ve Terakki'cilere katılığı ve onların düşünce yönünü kurmuş olması hakkında verilen vazgeçilmez bilgiler. Bu nedenle ister istemez, Ziya Gökalp'ın asıl öneminin bilgin olarak yaptığı çalışmalardan çok, vatani için beslediği coşkun duyguları —o coşkunluğu yitirmeden— bir sistem içinde çevresine ve günün gençliğine aktarmasında olduğu kanısı uyanıyor.

Kaynaklarda Ziya Gökalp'ın Yaşamı

Ziya Gökalp'ın ansiklopedilerde ele alınışında üç noktanın ağırlık kazandığını görüyoruz: Yaşamı, yapıtları ve Türk dünyasındaki yeri. Öncelikle yaşamı anlatılıyor ve buna uzun yer ayrılıyor. Doğum yeri, tarihler ve ailesi söz konusu ediliyor. Ansiklopedilerin çoğu babasının adını, mesleğini, bir de eğitimindeki önemi nedeniyle amcasını belirtmekle yetiniyorlar. Bazıları daha ayrıntılı bilgi vermeyi yeğlemişler. Örneğin 1936 yılının

(8) İki Tez Koruması, Ziyaeddin Fahri, İstanbul 1936, s. 7.

(9) a.g.e., s. 8.

(10) Yeni Hayat, Ziya Gökalp, İkbâl Kitabevi, İstanbul 1941, s. 5.

(11) İki Tez Koruması, s. 8.

Hayat Ansiklopedisi'nde, Gökalp'ın Kürt olduğu yolundaki iddia-
nın gerçek dışılığını kanıtlamak amacıyla Gökalp'ın şeceresi Çer-
mik'den Diyarbakır'a gelmiş olan Hacı Ali Ağa'ya kadar sayılı-
yor. Gerek Türk Ansiklopedisi, gerek Meydan-Larousse ve Cum-
huriyet Ansiklopedisi, ailesinin, özellikle babasının, Gökalp'ın
ilerideki oluşumundaki etkisi üzerinde duruyorlar. Amcasının
katkısı tüm kaynaklarda belirtiliyor.

Gökalp'ın doğum yeri bütün kaynaklarda aynı, yalnız bazı-
larında Diyarbakır, öbürlerinde Diyarbekir, ya da Diyarbekir ola-
rak kaydedilmiş. Bu arada Ziya Gökalp'ın doğum yerini verme-
yen tek kaynağın Ak İktisat Ansiklopedisi olduğunu belirtelim.
Son Asır Türk Şairleri'nde de babasının Diyarbakırlı olduğu söy-
lenmiş, ama doğum yeri olarak açıkça belirtilmemiş. Ziya Gök-
alp'ın doğum tarihi sık sık 1876 ve 1875 olarak farklılık göste-
riyor. Türk Ansiklopedisi'ni en güvenilir kaynak olarak almak ge-
rekirse ve doğum tarihini ay ve gün olarak verdiği de göz önü-
ne alınırsa doğru tarih 1876'dır diyebiliriz. O zaman 1875 diye
yanlış yapan kaynaklar Ak İktisat Ansiklopedisi, Hayat Ansik-
lopedisi (Hayat Yayınlarının), Cumhuriyet Ansiklopedisi, Hayat
Küçük Ansiklopedi, Ansiklopedik Sözlük, Türk Büyükleri ve Türk
Kahramanları. Doğum tarihinin belirtilmemiş olduğu tek kaynak
Son Asır Türk Şairleri.

Ziya Gökalp'ın eğitimi benzer biçimlerde anlatılmış. Kimi
kaynak yüksek öğrenimi de Diyarbakır'da okuduğunu, bir ara
özel eğitim gördüğünü söylemekle yetinmiş, kimi kaynak da git-
tiği okulları mahalle mektebinden başlayarak teker teker adları
ile saymış. Her birinde ne kadar okuduğu ve bu arada amca-
sının eğitimi zamanına göre belirtilmiş.

Gökalp'ın öğrenimi konusunda kaynaklarda genel birlik
varsa da ayrıntılarda farklar göze çarpıyor. Örneğin İdadi'den
son sınıfta ayrıldığı Meydan Larousse Ansiklopedisi'nde tari-
hiyle ve nedeniyle belirtiliyor. Öte yandan Son Asır Türk Şair-
leri'nde İdadi'den diploma aldığı öne sürülüyor.

Ziya Gökalp'ın yaşamı anlatılırken bir iki olay üzerinde çok
duruluyor: Bunlardan biri Gökalp'ın, geçirdiği bunalım sonucu
kendini öldürme deneyi. Bu konuda gösterilen nedenler vata-
nın durumuna üzülmelerinden, okuduğu İslâm düşünürlerinin et-
kilerinin getirdiği bunalıma ve kendisine evlenmesi için baskı

yapılmış olmasına kadar varıyor. Daha çok «tabii ilim» ve «kelâm» derslerinin manevi dünyasında buhran yaratmış olması üzerinde duruluyor. Gökalp daha 15-16 yaşlarındayken yazdığı «Mev'uddur bugün bana âtisi milletin» dizesi ile gerçeğin mefkûreden başka bir şey olmadığını anlatmış. Öne sürüldüğüne göre mefkûreyi nasıl bulacağı yolundaki düşünceler onda, intihara sürükleyecek buhranlar yaratmış (12). Bir başka iddiaya göre de Gazalî, Farabî, İbni Rüşd, İbni Sina'nın eserleriyle çok küçük yaşta karşılaşması onda buhrana yol açmış (13). İbnül Emin Mahmut Kemâl İnal ise evlenme nedenini benimsemiş: «Amcesi, men'i ettiğinden (3) ve o sırada tehhül için tazyik edildiğinden buhranı dimağiye uğradı» (14). Bu kendini öldürme olayının yaşı da genellikle belirtilmiş olmakla birlikte verilen sayılar pek birbirini tutmuyor ve 19-20 den 25'e kadar değişiyor.

Ziya Gökalp'ın yaşamı anlatılırken üzerinde durulan diğer olaylar İdadî'nin son sınıfındayken «Padişahım çok yaşa» yerine «Millet çok yaşa» diye bağırması oması. Bu konuda kaynakların bazıları Gökalp tek başına arkadaşlarının arasından fırlayıp bağırды (15), kimisi ise bir kaç arkadaş birlikte bağırдыlar diyor.

Burada sözünü ettiğim ayrıntıların dışında Gökalp'ın gittiği okullar, İttihat ve Terakki Cemiyeti ile ilişkileri, hapis yatması, sürülmesi ve resmi görevleri hemen her kaynakta var. Baytar Mektebi'nin son sınıfında tutuklanmış ve bir yıl hapisten sonra Diyarbakır'a sürgün edilmiş olması, Meşrutiyet ilânı ile birlikte orada İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin bir şubasını açmış olması, Selânik'e gitmesi kaynaklarda bazen tarihleriyle, bazen tarihsiz olarak yer alıyor. Ak İktisat Ansiklopedisi Selânik'e gidişinden ve İttihat ve Terakki ile olan ilişkilerinden söz etmeyen tek kaynak.

Ziya Gökalp'ın Selânik'de çıkan Genç Kalemler dergisine yazı yazdığı Ak İktisat Ansiklopedisi, Yeni Lügat ve Ansiklopedi,

(12) Türk Ansiklopedisi, Milli Eğitim Bak., Ankara 1969, C. 17, s. 483.

(13) Hayat Ansiklopedisi, Hayat Yayınları, C. 3, s. 1360.

(14) Son Asır Türk Şairleri, İ.E.M.K. İnal, İstanbul 1940, C. 3, s. 2062.

(15) Türk Büyükleri ve Türk Kahramanları, F. F. Tülbentçi, İnkılâp ve Aka Kitabevleri Koll. Şti., İstanbul 1967.

Meşhur Adamlar ve Son Asır Türk Şairleri dışındaki kaynaklarda belirtiliyor. Gökalp'in Selânik'deki okulda ilk kez sosyoloji okuttuğu da tümünde olmasa bile değişik kaynaklarda var.

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Gökalp'in Malta'ya sürülüşü çoğu kaynakta bir kaç sözcükle verilmiş. Türkiye Ansiklopedisi'nde (Üzümeri, Kazancı, Dinçer) bu olay üzerinde durularak «Birinci Cihan Harbi mütarekesinde Malta'ya sürülmüşse de bu felâketi de kendine mahsus temkin ile karşılamış ve bir velî sükûnetiyle yeis ve telâşa hiç bir zaman düşmemiştir» deniliyor. Aynı konuda Son Asır Türk Şairleri'nde Abdullah Cevdet'den aktarılarak şunlar söylenmiş «İttihat ve Terakki'nin menfaat ve selâmeti için bütün bir ordunun bir lâhzada mahvolmasını tecviz eden Ziya'yı Malta'ya kendisini sevkedecek vapurun seren direği arkasına kafasını gizleyerek hüngür hüngür ağlar gördüğünü Ağaoğlu Ahmet Bey biraderimizin büyük kerimesi Süreyya Hanım hikâye ettiği vakit hayli hayret etmiştim. Ortaya: Ferdler yok cemiyet var, sen ben yoğuz, biz varız» diye bir prensip atmıştı». Bu sözlere devamla Gökalp'in bu davranışı kınanıyor ve gerekçe olarak «Fakat Ziya, kısmen natemam, kısmen taşkın bir şahsiyeti psikolocyaiyedir» deniliyor (16).

Ziya Gökalp'in Malta'dan dönüşünden sonra yaptıklarına kaynakların çoğunda tarihleri ile değiniliyor. 1923'de Telif ve Terceme Reislîği'ne getirildiği söylenirken bu görevin adı değişik ansiklopedilere göre ufak farklar gösteriyor. TBMM'nin ikinci devre Diyarbakır milletvekili seçilişi ve Telif ve Terceme Reislîği'nden söz ederken Son Asır Türk Şairleri yine bir özellik göstererek «1923'de Maarif Vekâleti Telif ve Terceme Reisi, daha sonra Diyaribekir mebusu yapıldı» diyor.

Gökalp'in ölüm yeri, tarihi ve gömüldüğü yer her kaynakta —Ak İktisat Ansiklopedisi dışında— eksiksiz ve doğru olarak belirtiliyor.

Yerli Kaynaklarda Ziya Gökalp'in Düşünce ve Yapıtları

Ziya Gökalp'in yapıtlarından, bazı ansiklopediler yalnızca kitap halinde basılmış 8 taneyi, bazıları bunlara ek olarak hazır-

(16) Son Asır Türk Şairleri, İ.E.M.K. İnal, İstanbul 1940, C. 3, s. 2062.

lamış olduğu 8 taneyi de veriyorlar. Bu konuda —her konuda olduğu gibi— en geniş bilgiyi Türk Ansiklopedisi veriyor. Ziya Gökalp'ın yapıtlarını saymakla kalmayıp, bunların çeşitli baskılarını, tarihlerini ve Ziya Gökalp hakkında çıkan eserleri, yaşamının düşüncelerinin anlatılışına paralel olarak veriyor.

Ak İktisat Ansiklopedisi Gökalp'ın yapıtlarının adlarını vermeyen tek kaynak. Yapıtları ile ilgili olarak Gökalp'ın düşüncelerini en ayrıntılı inceleyen kaynaklar Cumhuriyet Ansiklopedisi, Meydan-Larousse ve Türk Ansiklopedisi. Bu ansiklopediler dışında kalanlarda Gökalp'ın düşüncelerine, amaçlarına ve yapıtlarına pek az ve yüzeyde değiniliyor, ya da hiç söz edilmiyor. Adı geçen üç ansiklopedi, Gökalp'ın yapıtlarından örneklerle onun düşüncelerini (felsefesini), Türk bilim ve sanat dünyasına getirdiklerini anlatmaya çalışıyorlar. Kaynaklarda genellikle Genç Kalemler'e katılışına ve dilin sadeleşmesi yolundaki çalışmalarına değiniliyor. Fakat burada yayınlanan «Turan» şiirinin Gökalp'ın adının bir bayrak haline gelmesine bir neden olduğunu her kaynak söylemiyor. Oysa Türk Ansiklopedisi'nde Turan şiirinin Genç Kalemler'de yayınlanmasının gençler için, özellikle İslâm birliğine karşı olanlar için bir kıvılcım olduğunu öğreniyoruz.

Ziya Gökalp yönünden de Genç Kalemler'e katılmasının, bir dönemin başlangıcı olduğu pek çok kaynakta yok. Meydan-Larousse bu olayın üzerinde önemle duruyor. Ziya Gökalp'ın düşünce aşamaları özetlenirken, Peyman gazetesi döneminde Osmanlıcı olan Gökalp'ın Genç Kalemler'e katıldıktan sonra türkçülüğe geçtiği ileri sürülüyor. Selânik'de Fouillée'nin etkisiyle idealizme yönelerek dilde türkçülüğü benimsediği, türkçülüğün bildirisi denebilecek Altın Destan'da ilk kez Gökalp adını kullandığı beirtiliyor. Yine bu kaynağa göre Gökalp, 1915 den sonra Durkheim çizgisine girmeye başlayarak millet, hars, medeniyet, millî mefkûre kavramlarını bilimsel bir yöneme bağlıyor.

Gökalp'ın düşünceleri ile birlikte Türk dünyasındaki yeri ve zamanındaki etkilerinden söz edildiğinde aynı sıfatlar göze çarpıyor: Alçak gönüllülüğü, kişisel çıkarlardan uzak yalnızca inançları için çalışması, olgun bir kişiliği olması... İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin bir görevlisi olarak ne gibi politik çalışmalar yaptığı konusunda fazla bir şey söylenmiyor. Anlatılanlar-

dan genel olarak, onun siyasal çalışmalarının İttihat ve Terakki Cemiyeti yürütücülerinin düşünce yönünü besleyici nitelikte olduğu kanısı uyanıyor. Özellikle kişiliği ile ilgili sözler göz önüne alındığında bu inanç daha da güçleniyor. Yalnızca Son Asır Türk Şairleri'nde, Ziya Gökalp için tüm kaynaklarda yaratılmış ortak «image»ın tam tersi bir kişilikten söz ediliyor. «İhtisasa önem vermiştir ama yıllarca Türkiye devletinin kaderini ellerinde tutanların icraatına hâkimi mutlak olmuştur» denilerek, onun görüldüğü gibi pasif bir politikacı olmadığı yolunda iddialar öne sürülüyor. Örneğin «Sadri-âzam Talât Paşa'nın bir gün yakasına sarılarak «...virmezsen seni haini vatan ad eder ve seni öldürtürüz» dediğini görenler bugün berhayattır» deniliyor. Fakat bu sözlerin hangi olay üzerine ve nasıl bir bütün içinde söylendiği belirtilmiyor. Gene aynı kaynakta «Maarif Nazırı Ahmed Şükri Bey, Ziya Beyin reyî olmaksızın biraz ehemmiyetli bir memur veya muallim tayin edemezdi. Hele Emrullah Efendi Ziya'nın sol cebinde idi. Bunlar hep Harik bir ruh kuvveti teşkil eder ki...» denilerek Gökalp'ın kişiliğine duyulabilecek saygıyı yıkma çabası gösteriliyor. Bu antoloji Gökalp'ı olumsuz yönde eleştirmesi ve genel olarak anlatılanların tam tersi bir Ziya Gökalp tanıtması yönünden ilginç. Ne var ki bir başka ilginç yönü de bu tür bir yapıtta objektiflik ilkesinin ne denli çiğnenebileceğini «aşırı» diyebileceğim bir biçimde ortaya koyması. Bu kaynağı hazırlayan kişi, İbnül Emin Mahmut Kemâl İnal, Gökalp ile ilgili olarak kendi anlattıklarından anlaşılacağına göre aslında Gökalp'ı tanımamakta, fakat Gökalp'a karşı olanların, özellikle Süleyman Nazif'in dostu. Zaten Gökalp'ı kendisine tanıştıran da Süleyman Nazif. Yazar Gökalp'ı anlatırken onun düşüncelerine, türkçülüğe hizmetlerine, Türkiye'de sosyolojinin doğuşunu sağlayışına hiç değinmemiş. Kendini öldürme deneyi üzerinde bölümün tümüne oranla büyük ölçüde durmuş. Bu olayda Gökalp'ın beynine sıktığı kurşunun ameliyatla çıkarıldığını söylemekle birlikte yine bir dip not düşerek İbrahim Alâeddin'in «Süleyman Nazif» adlı eserinde, S. Nazif'in Gökalp için, aslında deli idi, bu kurşun çıkarılamayınca büsbütün delirdi yolunda bir iddiası olduğu da belirtiliyor (17).

Felsefesi ile ilgili olarak kaynaklardan, Turancılık'tan sonra Türkiyecilik'e döndüğünü, Türkleşmek-İslâmlaşmak-Muasır-

(17) a.g.e.

laşmak ilkesini, arı dile ve Türk kültürüne yönelinmesini savunduğunu öğreniyoruz. Yalnızca Cumhuriyet Ansiklopedisi «İslâm Ümmetinden» olma ilkesinin. Ziya Gökalp'ın kendi inançlarına bağlılığından dolayı değil, toplumun yerleşik dinsel inançlarına aykırı düşmeyecek bir yolla, geçiş döneminin sakıncalarının etkisizleştirilebilmesi için kullanıldığını belirtiyor.

Milliyet Yayınları'nın çıkardığı Ansiklopedik Sözlük'te ise Ziya Gökalp'ın, yaşamının son yıllarında sosyalist akımlarla ilgilendiğini, toplum gelişmesinde manevi etkilerle birlikte ekonomik faktörlerin de rolü olduğunu kabul ettiğini ve ulusların insanlık ülküsü çevresinde birleşmeleri gerektiğini ileri sürdüğünü öğreniyoruz.

BÖLÜM II

YABANCI KAYNAKLAR

Ziya Gökalp'ın yabancı ansiklopedi ve benzeri kaynakların çoğunda yer almadığını görüyoruz. Bibliyografyadan da anlaşılacağı gibi taranmış olan 38 yabancı kaynaktan 17 sinde Ziya Gökalp yer alıyor. Hemen şunu da eklemek gerekir : Yer alıyor şeklinde kaydedilen kaynakların bir kısmında da ya bir kaç ad arasında sayılıyor, ya da Türk yazın ve siyasal yaşamına olan katkısına Türkiye ile ilgili bir bölümün genel çerçevesi içinde birkaç tümce ile değiniliyor.

Ziya Gökalp üzerine en geniş bilgiyi «International Encyclopedia of the Social Sciences» adlı Amerikan kaynağından elde ediyoruz. Bu ansiklopediyi Ziya Gökalp'a yer verme konusunda Encyclopedia Britannica, The Encyclopedia of Islam, Die Türkische Literatur des zwanzigsten Jahrhunderts, Kindlers Literatur Lexikon ve diğer Alman ansiklopedileri izliyor. Bakabildiğim Fransız kaynaklarında ise Dictionnaire des Oeuvres dışında Ziya Gökalp'dan ya hiç söz edilmemiş, ya da kendisine çok kısa yer verilmiş.

ZİYA GÖKALP'IN YABANCI KAYNAKLARDA ELE ALINIŞI

Biçim Yönünden

Ziya Gökalp kaynakların bazılarında «Z» bazılarında «G»

harfinde yer alıyor. Daha çok eski tarihli kaynaklarda «Z» harfinde yer aldığı söylenebilir: Örneğin *arousse du XXe Siècle* (1933), *The Encyclopedia of Islam* (1934), *Die türkische Literatur des Zwanzigsten Jahrhunderts*. Oysa Fransız ansiklopedilerinin ve *The Encyclopedia of Islam*'ın daha yakın tarihli basımlarında Ziya Gökalp'dan «G» harfinde söz ediliyor.

Ziya Gökalp'in adının yazılışı da ansiklopedilerin milliyetine ve basım tarihine göre değişiyor. Eski tarihli kaynaklar genellikle yazarın adını kendi dillerine uygun olarak yazmışlar. Örneğin *Larousse du XXe Siècle* baskı tarihi 1933 olan bir ansiklopedi. Gökalp'a «Z» harfinde yer vermiş ve adını «ZIÂ GUEUK - ALP» olarak Fransız dil kurallarına uydurarak, *Die türkische Literatur des zwanzigsten Jahrhunderts* ise «Zija Gök Ap» şeklinde yazmış. Gök ve Alp da ayrı ayrı yazılmış. Oysa 1962 tarihli *Grand Larousse Encyclopédique*'de yazarın, «G» harfinde adı aslına uygun olarak yer aldığını görüyoruz. Gökalp beraber yazılmış. Yazarın adını yanlış alan bir başka kaynak da Alman *dtv-Lexikon*. 1969 tarihini taşıyan bu ansiklopedide Gökalp «Z» harfinde ve «Ziy'a Gök Alp» olarak yer alıyor. Ziya Gökalp'in adını yabancı dil kurallarına göre yazan kaynaklardan biri de «*Anthologie de La Poésie Turque*». Ne var ki bu yapıtın hazırlayıcısı bir Türk: Nimet Arzık (18). Bu konuda İngiliz kaynakları en tutarlı görünümde. Tümünde Gökalp «G» harfinde yer almış ve adı doğru olarak verilmiş. Yalnızca bazılarında İngilizce yazı kurallarına uygun olarak adı büyük harfle yazıldığında «I» - «l», «Ö» - «O» olmuş.

Konuyla ilgili kent ve semt adları da eski tarihli kaynaklarda yabancı dillerdeki adlarıyla geçiyor. Örneğin Beyoğlu'ndan Pera, İstanbul'dan Constantinople, ya da Stamboul olarak söz ediyor (19).

İçerik Yönünden

Yabancı ansiklopedilerde Ziya Gökalp'in sosyolog kişiliğinin ikinci hatta üçüncü planda kaldığını görüyoruz. Yabancı

(18) *Anthologie de la Poésie Turque*, Nimet Arzık, Gallimard, Paris 1968.

(19) *Larousse du XXe Siècle*, Paris 1933, Larousse, C. 5, s. 526. *Der Grosse Brockhaus*, Leipzig 1935, Brockhaus, C. 20, s. 671. *The Encyclopedia of Islam*, London 1934, Luza c and Co., C. 4, s. 1231.

gözüyle Gökalp özellikle politik bir kişilik ve etkisi modern Türkiye'nin kurulmasında önemli rol oynamış bir Türk yazar ve ozanıdır. Bu görüşten ayrı özellikler gösteren tek kaynak International Encyclopedia of the Social Sciences. Örneğin Encyclopedia of World Literature in the 20th Century (20) Ziya Gökalp'a Türk Edebiyatı maddesi içinde Eleştiri ve Makaleler başlığı altında yer vermiş. Sosyal felsefesini yayan çeşitli düz yazı yapıtları olduğunu belirtmiş. Aynı çizgide bir başka örnek The Encyclopedia Americana (21). Burada Orta Doğu maddesinde, Orta Doğu'nun kültür yaşamı bölümünde Türk Edebiyatı ile ilgili olarak üç yazarın göze çarptığı söyleniyor ve Halide Edip Adıvar ile Mahmut Makal'ın yanı sıra Ziya Gökalp'a yer veriliyor. Gökalp'ın yüksek devlet görevlerinde bulunduğu, milliyetçi yazarların önde geleni ve Mustafa Kemal'in türkçülüğünün entellektüel lideri olduğu ileri sürülüyor. Ziya Gökalp'ı edebiyat bölümünde işleyen kaynaklara Colier's Encyclopedia'yı da katabiliriz (22). Burada Gökalp gene Halide Edip Adıvar'ın yanı sıra, Yakup Kadri ve Ömer Seyfeddin ile birlikte yer alıyor. Türk Edebiyatı'nda Modern Dönem başlığı altında bu yazarlardan sözeden kaynak, devrin önemli yazarlarını belirtirken «özellikle Ziya Gökalp» ve «Türk milliyetçiliğinin teoristi ve büyük yeteneğe sahip bir ozan» şeklinde yazarın kişiliğine yorum getirmesi yönünden ilginç. Bir başka ilginç nokta Die türkische Literatur des zwanzigsten Jahrhunderts'de bu yorumun karşısına rastlamamız. Gökalp'ın çağdaşı olan bu kaynak onun düşünür yönünü, kuramcılığını önemle vurguluyor. Yalnızca yazar olarak değerlendirmenin yanlışlığını belirtmesinin yanı sıra Kızıl Elma'dan şöyle söz ediyor: «Bu nazım öykünün içeriği ne denli soylu ve ilginçse, biçimsel yapısı da bana o denli başarsız gözüküyor.»

Ziya Gökalp için bir madde ayıran kaynaklar : Lexikon der Weltliteratur (1963), Die türkische Literatur des zwanzigsten Jahrhunderts (1916), Kindlers Literatur Lexikon (1974), Dictionn-

(20) The Encyclopedia of World Literature, New York 1969, «Herder Lexikon der Weltliteratur'in 20. Jahrhundert'in genişletilmesi ve güncelleştirilmesi ile hazırlanmış.

(21) The Encyclopedia Americana, Americana Corp., New York 1962, C. 19, s. 38n.

(22) Collier's Encyclopedia, Usa 1961, C. 18, s. 585 c.

aire des Oeuvres (1955), Schweizer Lexikon (1946), dtv-Lexikon (1969), Der grosse Brockhaus (1935), Larousse du XXe Siècle (1933), Encyclopedia Britannica (1971), The Encyclopedia of Islam (1934, 1965), International Encyclopedia of the Social Sciences (1968). Larousse du XXe Siècle dışındaki kaynaklar az ya da çok Gökalp'ın yazar ve sosyolog yanını beraber ele alıyor. Bu ansiklopedi ise Gökalp'ı, sosyolog yönüne hiç değinmeyerek, bir Türk filozof ve ozanı olarak nitelendiriyor. Öte yandan Schweizer Lexikon Ziya Gökalp'a çok az yer ayırmış olmasına rağmen sosyolog yönünü ele almış ve Durkheim sosyolojisini Türkiye'ye uygulama çabasını belirtmiş. The Encyclopedia of Islam ise kanımca bir ansiklopedinin vermesi gereken bilgi içinde. Ziya Gökalp'ın toplumbilim yönündeki çalışmalarına yeterli ağırlığı veren bir kaynak. Gökalp'ın bu yönü 1965 baskısında daha da ağırlık kazanmış ve kendisinin sosyolojik düşüncelerinin geçirdiği evreler çağdaş olaylara paraleller çizilerek değerlendirilmiş (23). Geriye kalan dtv-Lexikon, Der grosse Brockhaus, ve Encyclopedia Britannica Gökalp'ın sosyolog olduğunu belirtmekle birlikte bu konu üzerinde durmuyorlar. Bu dört ansiklopedinin tümü de Gökalp'ın siyasal yönünü, çalışmalarını ve modern Türkiye'nin kurulmasındaki etkisini önemsiyorlar.

Ziya Gökalp'a yabancı ansiklopediler arasında en geniş yer verenin International Encyclopedia of the Social Sciences olduğunu daha önce de belirtmiştim. Bu ansiklopedinin yeni baskısı 1968 yılında yapılmış (24). Gökalp «G» harfinde yer alıyor ve Gökalp maddesini hazırlayan bir Türk: Halil İnalçık. Madde nin sonundaki notta, Gökalp'ın yapıtlarının tarihsel bağlantıları için aynı ansiklopedide İslam, Nationalism, Pan Movement, ve Durkheim ile Le Play'nin biyografilerine bakılması söyleniyor. Yani bu konularla Gökalp arasında her birinin çerçevesi içinde ilişki kurulmuş. Doğru yazılmış olan doğum, ölüm tarihlerinden ve adından sonra ilk tümcede, Gökalp'ın bu ansiklopedide, Türkiye'ye toplumbilimi ilk getiren ve toplumbilimi coşkun bir Türk milliyetçiliğinin akılcı temeli yapan kişi olarak yer aldığını görüyoruz. Yaşamının kısa bir anlatımından sonra Gökalp'ın çeşitli

(23) The Encyclopedia of Islam, Luzac and Co., London 1965, C. 2, s. 1117.

(24) International Encyclopedia of Social Sciences, Macmillan Comp., USA 1968, C. 6, s. 194-195.

kavramlara, kurumlara ilişkin yorumlarına, eleştirilerine ve çalışmalarına ve bu açıdan geçirdiği aşamalara yer veriliyor.

Gökalp'a geniş yer vermede ikinci sırayı alan The Encyclopedia of Islam, 1934 basımında Ziya Gökalp'ı sosyolog ve milliyetçi bir lider olarak ele almış. 1965 basımında ise bir Türk düşünürü olarak. Eski basımda yazarın düşüncelerine, inançlarına ve bu açıdan geçirdiği değişikliklere özet olarak değinilmiş, ve hemen aynı ağırlıkta edebiyatçı olarak taşıdığı özelliklere, Türk folkloruna ilgiyi çeken kişi oluşuna, şiirlerindeki arı dile ve melodikliğe yer verilmiş. Oysa 1965 basımında Gökalp'ın edebiyatçı yönü şöyle açıklanmış: «Gökalp şiir yazardı, ama öncelikle bir makale yazardı» (25) ve bu açıklamayla da yetinilmiş. Yazarın düşünceleri, etkisi altında kaldığı kişiler, olaylar ve bu olaylara bağlı olarak geçirdiği evreler eski basıma oranla daha ayrıntılı olarak işlenmiş. 1934 basımında konuyu hazırlayanın E. Rossi olmasına karşılık, 1965 basımındaki Gökalp maddesini hazırlayan bir Türk: Niyazi Berkes. Ziya Gökalp hakkında ayrıntılı bilgi veren bir kaynak da Lexikon der Weltliteratur. Bu ansiklopedinin 1963 basımını görebildim. Bu basımda Türk edebiyatına ilişkin maddeyi hazırlayan Prof. Dr. N. W. Brands. Ancak göremediğimiz 1975 basımında aynı maddeyi Yüksel Pazarkaya hazırlamış ve konu tümüyle daha geniş ele alınmış.

Kaynaklarda Ziya Gökalp'ın Yaşamı

Collier's Encyclopedia ve Larousse du XXe Siècle dışındaki kaynaklar Gökalp'ın doğum ve ölüm tarihlerini veriyorlar. Larousse du XXe Siècle ise doğum yerini veriyor, fakat tarihi yok; Collier's de yalnızca ölüm tarihini veriyor. Kaynaklarda Gökalp'ın doğum tarihi 1875 ve 1876 olarak farklı yer alıyor. (Schweizer Lexikon, Der Grasse Brockhaus des zwanzigsten Jahrhunderts, Lexikon der Weltliteratur (1963) 1875'i kabul etmişler). Ölüm yeri ise Der grosse Brockhaus ve dtv-Lexikon'da Konstantinopel ve Pera olarak yer alıyor.

International Encyclopedia of the Social Sciences yazarın doğum ve ölüm tarihlerini 1876-1924 ve yerlerini vermiş. Yaşamını anlatırken babasının görevine, amcasının eğitimindeki et-

(25) The Encyclopedia of Islam, London 1968, C. 2, s. 1117.

kisine değinmiş ve İttihat ve Terakki'nin İstanbul'da üyesi olmasından başlayarak önemli olayları tarihleri ile belirtmiş. Örneğin 1908'de Diyarbakır'da partinin şubelerini açması, Selânik'e kongre için gitmesi hep verilmiş.

The Encyclopedia of Islam için de yukarıdaki sözleri yineleyebiliriz. Yalnız doğumunun 1934 basımında 1875, 1965 basımında ise 1875 ya da 1876 olarak belirsiz gösterildiğini belirtmek gerek. Ayrıca 1965 basımında yaşamı ile ilgili bilgiler daha fazla.

Gökalp'in yaşamındaki önemli olaylar arasındaki intihar deneyinden The Encyclopedia of Islam (1965), International Encyclopedia of Social Sciences ve Die türkische Literatur des zwanzigsten Jahrhunderts dışındaki kaynaklar söz etmemişler.

Yabancı Kaynaklarda Ziya Gökalp'in Düşünce ve Yapıtları

Gökalp'in düşüncelerini ele alan ve kronolojik olarak değerlendiren kaynaklar aynı zamanda kendisi ile ilgili en geniş bilgiyi veren kaynaklar: The Encyclopedia of Islam, International Encyclopedia of Social Sciences.

International Encyclopedia of Social Sciences'da Gökalp'in düşünceleri sıralanırken kendisinin, yeni Türkiye'nin siyasal devriminin «yeni hayatı» yaratacak sosyal bir devrimle tam olacağını inandığı belirtiliyor. Düşüncelerindeki gelişmeler izleniyor: 1911'e kadar değerlerin idée - force'dan başka bir şey olmadığını inanan Ziya Gökalp'in 1912'de Durkheim'cı yorumu benimseyişi, hars ve medeniyet kavramlarını yorumlayışı ve Balkan Savaşından sonra İslâmcılar, Batıcılar ve Türkçüler arasındaki anlaşmazlıkları yok etmek için 1912'de İstanbul'a gelerek gösterdiği uzlaştırma çabaları üzerinde duruluyor. Onun «Türk milletindenim, İslâm ümmetindenim, Garp medeniyetindenim» sözleri aktarılıyor.

Gökalp'in Türk ailesi, Müslümanlık öncesi Türk dini ve devleti üzerindeki çalışmalarına değinilerek, layik devlet ilkesine bağlılığı belirtiliyor. Kaynakta açıklandığına göre, bu konuya bağlı olarak Ziya Gökalp modernleşmiş bir müslümanlık düşünüyor ve kökeninin kutsal olmasından çok toplumsal olması nedeniyle şeriatın dinden ayrı konulardaki gelişmelere ayak uydurabileceğine inanıyor. Ansiklopediye göre Gökalp'in eği-

timi, yargı düzenini layikleştirme ve kadınlara yasal haklar verilmesi konularındaki programları 1917-1918'de kısmen gerçekleştirmiştir.

Kaynaklardaki Gökalp maddesinin sonunda ilginç bir bölüm geliyor: Yazar, kendi gözüyle ve kendisine karşı ve taraftar olanların gözüyle değerlendiriliyor, bunlara kaynağın kendi yorumu ekleniyor. Ansiklopediye göre Gökalp kendi çabalarını, Durkheim yöntemini Türk medeniyetine uygulamasını ilginç bulmaktadır. Gökalp'a karşı tarafta olanlar arasındaki en önemli tartışma konusu ise Gökalp'ın fikir dünyasına bir yenilik getirip getirmediği, bir katkıda bulunup bulunmadığı, yani gerçek bir filozof olup olmadığıdır. Karşı olanların Gökalp'ı yalnızca bir ideolog olarak tanımladıkları, Gökalp yanlıların ise onun evrensel değerini kanıtlamaya çalıştıkları Türk Ansiklopedisi'nde de gözüme çarpmıştı (26).

The Encyclopedia of Islam (1934) Ziya Gökalp'ın düşünce yaşamının küçük bir özetini, ya da yorumunu yaparak Gökalp'ın fikirlerinin 1908'den 1921'e kadar, ülkenin olayları ile ilişkili olarak geliştiğini, sürekli değiştiğini söylüyor. Abdülhamid'in baskı rejimine bir tepki olarak benimsediği çağdaşlaşma ve özgürlük düşüncelerinden, çağının akımlarının ve kitaplarının etkisiyle turancılığa kaymış olduğu gözlemi yapıyor. Bu kaynaktan işaret edildiğine göre Gökalp'ın ilk yapıtlarının tümünde (Turan 1914 belirtilmiş) turancılık göze çarpmakta. Gökalp'ın ideali bütün Türkleri tek bayrak altında toplayan büyük bir İslâm-Türk imparatorluğu. Daha sonraki yıllarda, Osmanlı eyaletlerinin kaybından sonra Turan düşüncesinin «uzak bir amaç» olarak kaldığı belirtiliyor. Bundan sonra Gökalp'ın çalışmalarının edebiyat yönünden değerlendirilişini görüyoruz. Şiirleri mistik, melodik, halka dönük ve Türk folklorundan esinleşmiş olarak yorumlanıyor; çağdaşlarından bu konuda ayrı görülüyor.

The Encyclopedia of Islam'ın yeni basımında (1965) Gökalp'ın düşünce yaşamı üç bölümde inceleniyor:

- 1— Özgürlükçü ve devrimci devre
- 2 — Selânik 1909
- 3 — 1912 -1919.

(26) Türk Ansiklopedisi, Milli Eğitim Bak., Ankara 1969, C. 17, s. 483-493.

İlk devre İstanbul'a Baytar Mektebi'ne gelişini, gizli İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne katılımını, Diyarbakır'daki sürgün yaşamını ve 1908 devrimini kapsıyor. İkinci devre Selânik'deki kongreye katılımı, genç yazarlarla tanışıp Genç Kalemler ve Yeni Felsefe Mecmuası'yla ilişkisini ve Ziya Gökalp'in materyalist ve sosyalistlere karşı idealist ve milliyetçi gurubun lideri oluşunu kapsıyor. Üçüncü devre İstanbul'da bulunduğu zaman. Bu, en etkili olduğu devre olarak nitelendiriliyor. Bu arada Gökalp'in, Kazan, Kırım ve Azerbeycan'dan göç etmiş olan aydınlarla tanışması üzerinde duruluyor. Kaynağa göre bu tanışma Gökalp'in milliyetçiliğine, ırkçılık eğiliminde sayılmayacak bir Türkçülük katmıştır (27).

SONUÇ

Bu çalışmanın sonunda iki tür yorum, ya da değerlendirme yapma olasılığı var: Birincisi, ansiklopedik kaynakların değerlendirilmesi yapılabilir: İkincisi, Ziya Gökalp'in yerli ve yabancı gözle değerlendirilişi yorumlanabilir.

Bu yazının başında da belirtildiği gibi kaynakların yayın tarihine göre konuların kazandığı ağırlık değişiyor. Bunun en güzel örneğini de The Encyclopedia of Islam'da görüyoruz. Bu kaynağın 1934'den 1965'e değişen tutumunu ben bakış açısının genişlemesi olarak yorumluyorum. Çünkü eğilim, kişilerin tek yönlü ve yabancı gözle değerlendirilmesi yerine, ait olduğu toplumun ölçülerine göre değerlendirilmesi yolunda gelişmiştir. Bu eğilim gerek biçim, gerek içerik yönünden vardır. Yer ve kişi adlarının ait oldukları ülkenin dilinde verilmesi (Constantinople yerine İstanbul, Pera yerine Beyoğlu gibi) biçimsel bir değişikliktir. Maddeyi hazırlama görevinin Ziya Gökalp örneğinde bir Türke verilmesi ve buna bağlı olarak Gökalp'in fikir adamı yönünün ağırlık kazanması, içerik yönünden gerçekleşen değişikliklerdir. Yerli kaynaklarda ise eski tarihli kaynakların yenilere oranla daha öznel olduğu söylenebilir. Bu da Türkiye'de ansiklopedi geleneğinin pek eski olmamasına bağlanabilir.

Ancak Gökalp'in değerlendirilmesinde kaynakların tarihi ne olursa olsun, yerli ve yabancı kaynaklar arasındaki fark önemlidir sanırım. Yabancı kaynakların tutumu genellikle Gökalp'i, ken-

(27) The Encyclopedia of Islam, London 1968, C. 2, s. 1117.

dini belli bir ölküye adanmış ve yeni Türkiye'nin gerçekleşmesinde önemli katkısı olmuş yetenekli bir ozan olarak görme yolundadır. Yani yabancı gözyle Gökalp bir bilim adamı değildir. O yazılarıyla bazı akımlara yol gösterebilmiş, kalemi güçlü, bilgili, uyanık bir kişidir. Türkiye için siyasal açıdan önemlidir. Türkiye'ye katkısı olmuştur, fakat sosyolojiye, ya da başka bir bilim dalına katkısı olmamıştır.

Oysa yerli kaynakların çoğunun gözünde Ziya Gökalp bir bilim adamı, bir filozoftur, ya da Gökalp'ı bir bilim adamı ve filozof olarak değerlendirme çabası vardır. O kadar ki, devlete bağlı olarak çıkan Türk Ansiklopedisi bile bu çaba içerisinde Gökalp'ın bilim adamı olmadığını ileri sürenlere karşı Gökalp'ın felsefesinin savunusunu yapmaktadır (28). Yerli kaynaklarda Gökalp'ın ozanlığı edebiyat ve şiir antolojilerinde bile ikinci plandadır. Bu değerlendirmeyi «...fikirlerini sadeleştirerek, halka daha geniş ölçüde yayabilmek için sanattan yararlandı» (28), ya da «...Ziya Gökalp'ın (1876-1924) ilk coşkularını dile getiren şiirleri ile (Turan, Uhuvvet Şarkısı, Kendine Doğru) düşüncelerini didaktik planda ölçü ve uyağa uyduran eserleri ulusçuluk eyleminin yaygın bir akım oluşunu hazırlar» (29) gibi tümcelerde buluyoruz. Tüm yerli kaynakların Gökalp'ı verişine göre yazarın şiirleri iki yönden değer taşır: Milliyetçiliğe etkisi ve dil devrimine katkısı. Şiir yönünden yapıtlarının pek üzerinde durulmamıştır.

Anlaşıldığına göre Gökalp'a değinen tüm kaynakların birleştiği nokta Gökalp'ın Türk milliyetçiliğini sistemleştiren, dağınık akımlar içinden siyasal tarihimize yön verecek teorik yapıyı kuran kişi olduğudur. Gökalp çok yönlü, Türk dünyasına çeşitli katkıları olmuş siyasal bir kişiliktir.

(28) Türk Ansiklopedisi, Ankara 1969, C. 17, s. 489.

(29) Edebiyatımızdan İsimler Sözlüğü, B. Necatigil, Varlık, İstanbul 1972, s. 363.

(30) Tanzimattan Günümüze Kadar Türk Şiiri, Rauf Mutluay, Milliyet, 1973, s. 27.

BİBLİYOGRAFYA

YERLİ KAYNAKLAR

I) Ansiklopediler :

- 1 — Hayat Küçük Ansiklopedi, Hayat Yayınları, İstanbul 1968, s. 434 (tek cilt).
- yok 2 — Türkiye Ansiklopedisi, 1964 (Hayat Mecmuası ilâvesi).
- 3 — Ansiklopedik Sözlük (Dil ve Genel Kültür Ansiklopedisi), Milliyet Yayınları, C 2, s. 786, İstanbul 1967-1968.
- 4 — 50 Türk Büyüğü, İbrahim Alâettin Gövsa, Yedigün Neşriyatı (4. Baskı).
- yok 5 — Türkiye Teraclmi Ahval Ansiklopedisi, İstanbul 1930.
- 6 — Ak İktisat Ansiklopedisi, Ak Yayınları, İstanbul 1973, C. 1, s. 356.
- 7 — Hayat Ansiklopedisi, Hayat Yayınları, C. 3, s. 1360.
- 8 — Resimli Yeni Lûgat ve Ansiklopedi, İbrahim Alâettin Gövsa, C. 2, s. 959.
- 9 — Meşhur Adamlar, İbrahim Alâettin. Çıkararı Sedat Simavi, İstanbul 1933-36, C. 4, s. 1599.
- 10 — Hayat Ansiklopedisi, Cumhuriyet Müesseseleri, İstanbul 1936, C. 10, s. 4743.
- 11 — Türk Meşhurları Ansiklopedisi, İbrahim Alâettin Gövsa, Yedigün Neşriyatı, C. 1, s. 152.
- 12 — Cumhuriyet Ansiklopedisi, Arkın Kitabevi, İstanbul 1969, C. 5, s. 1541.
- 13 — Türk Büyükleri ve Türk Kahramanları, Feridun Fazıl Tülbentçi, İnkılâp ve Aka Kitabevleri, İstanbul 1967, s. 280 (Tek cilt).
- 14 — Gençlik Ansiklopedisi, Ankara 1964, s. 40-41 (Tek cilt).
- 15 — Türkiye Ansiklopedisi, M. E. Üzümeri, S. Dinçer, S. Kazancı, Ankara 1958, C. 6, s. 283.
- 16 — Meydan-Larousse, Meydan Yayınları, İstanbul 1971, C. 5, s. 259.
- 17 — Türk Ansiklopedisi, Milli Eğitim Bas., Ankara 1969, C. 17, s. 483.
- yok 18 — İslâm Ansiklopedisi.
- 19 — Dünya Yazarları ve Eserleri Ansiklopedisi, S. Hilâl, A. Tokatlı.
- 20 — İstanbul Ansiklopedisi, R. Ekrem Koçu.
- 21 — Masa Ansiklopedisi, Hürriyet Yayınları, 1972 Şubat, (1. Baskı), s. 256, (Tek cilt).

II) Antoloji ve Sözlükler :

- 22 — Son Asır Türk Şairleri, İbnülemin Mahmut Kemâl İnal, İstanbul 1940, C. 3, s. 2062.
- 23 — Edebiyatımızdan İsimler Sözlüğü, B. Necatigil. Varlık Yayınları. İstanbul. 1972, s. 362-363.
- 24 — Edebiyatımızdan İsimler Sözlüğü. B. Necatigil. Varlık Yayınları, İstanbul 1960. s. 191.
- yok 25 — Yirminci Asır Filozofları, H. Z. Ülken, Kanaat Kitabevi.
- 26 — Tanzimattan Günümüze Türk Şiiri, Rauf Mutluay, Milliyet Yayınları, İstanbul 1973, s. 15-62, 143.
- 27 — Sosyoloji Sözlüğü, H. Z. Ülken, Talim Terbiye Dairesi Yayını, İstanbul 1969, s. 353.
- 28 — Anthologie des Ecriveins Turcs d'Aujourd'hui. Ankara 1946. s. 22.
- 29 — Anthologie de la Poésie Turque, Nimet Arzık, Gallimard, 1968, s. 116.

- 30 — Tanzimattan Bugüne Türk Yazı Hayatında Takma Adlar İndeksi, N. Binark, S. Aslanbek, Ankara 1971.
- 31 — Tarihimizde İik'ler, Oğuz Arıkanlı, Milliyet Yayınları, İstanbul 1973.
- 32 — Okyanus-Ansiklopedik Sözlük, hazırlayan Pars Tuğlacı, Para Yayınları, İstanbul 1972 Ekim (1. Baskı).

YABANCI KAYNAKLAR

I) Ansiklopediler :

- yok 1 — Encyclopedia International, Grolier, New York 1970.
- « 2 — Lands and Peoples, Grolier, New York 1967.
- 3 — Encyclopedia Britannica, Encyclopedia Britannica Inc., USA 1971, C. 10, s. 534.
- 4 — Encyclopædia Americana, Americana Corp., New York 1962, C. 19, s. 38n.
- 5 — Collier's Encyclopedia, USA 1961, C. 1, s. 585c.
- yok 6 — Chamber's Encyclopedia, new revised edition.
- « 7 — New Caxton Encyclopedia.
- « 8 — The Encyclopedia of Philosophy.
- « 9 — The Columbia Encyclopedia.
- 10 — International Encyclopedia of Social Sciences, Macmillan Comp., USA 1968, C. 6, s. 194-195.
- yok 11 — Dizionario Generale di Cultura, Brunacci.
- 12 — Schweizer Lexikon, Encycloos Verlag A.G., Zürich 1946, C. 3, s. 1163.
- 13 — dtV - Lexikon, dtV, 1969, C. 20, s. 280.
- 14 — Der grosse Brockhaus, Brockhaus, Leipzig, 1935, C. 20, s. 671.
- 15 — Der grosse Brockhaus, Brockhaus, Leipzig, 1957, C. 12, s. 720.
- yok 16 — Der Neue Brockhaus, Brockhaus.
- « 17 — Der Volksbrockhaus, Brockhaus.
- « 18 — Brockhaus Encyclopaedie, Leipzig 1969.
- « 19 — Der grosse Herder, 1960.
- « 20 — Compton's Pictured Encyclopedia.
- « 21 — Petit Larousse Illustré, Larousse, Paris.
- 22 — Grand Larousse Encyclopédique en dix volumes, Libr. Larousse, Paris 1962, C. 5, s. 526.
- « 23 — La Grande Encyclopédie Larousse.
- 24 — Larousse du XXe Siècle, Paris 1933, Libr. Larousse, Paris 1936, C. 1, s. 853.
- 25 — Grand Memento Encyclopédique Larousse, Libr. Larousse, Paris 1936, C. 1, s. 853.
- yok 26 — La Garzantile Encyclopedia Tessabile.
- 27 — The Encyclopedia of Islam, Luzac and Co., London 1965, C. 2, s. 1117.
- 28 — The Encyclopedia of Islam, Luzac and Co., London 1934, C. 4, s. 1231.
- 29 — Lexikon der Weltliteratur, Herausg. Gero von Wilpert, Alfred Kröner Verlag, Stuttgart 1963, s. 1465.
- 30 — Lexikon der Weltliteratur, Herausg. Gero von Wilpert, Alfred Kröner Verlag, Stuttgart 1975.
- 31 — Kindlers Literatur Lexikon, dtV, in 25 Bänden, Oktober 1974, München, C. 25 (Register), s. 11330; C. 12, s. 5261.

II) Antoloji ve Sözlükler :

- yok 32 — A Dictionary of Sociology, G. D. Mitchell, London 1968.
- * 33 — Encyclopedia of World Literature in the 20th Century, Frederick Ungar Publ. Com., N. Y. 1969, C. 3, s. 436.
 - * 34 — Ecrivains Contemporains, Editions d'Art, Paris 1965.
 - 35 — Dictionnaire des Oeuvres, Laffont-Bompiani, Paris 1955 (2. baskı), C. 5, s. 185, s. 238 (Index).
- yok 36 — Essay and General Literature Index (1900-1933).
- 37 — Türkische Gedichte vom 13. Jahrhundert bis In Unsere Zeit, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Yayınları, İstanbul 1973, s. 32, (1. baskı).
- 38 — Die türkische Literatur des zwanzigsten Jahrhunderts, Dr. Otto Hachtmann, C. F. Amelangs Verlag, Leipzig 1916, s. 52-56.